

Brieven aan H. Marsman, Roel Houwink en Arthur Lehning, 1922-1939

Deze uitgave verschijnt als deel 44 van *Achter het Boek*, de reeks wetenschappelijke bronnenpublicaties van het Letterkundig Museum.

Eerder verschenen:

- 42 Hendrik de Vries & Constant van Wessem, *Brieven 1919-1952*. Bezorgd, ingeleid en van aantekeningen voorzien door Jan van der Vegt.
- 43 Hendrik de Vries & J. Slauerhoff, *Brieven 1923-1932*. Bezorgd, ingeleid en van aantekeningen voorzien door Jan van der Vegt.

HENDRIK DE VRIES

**Brieven aan H. Marsman,
Roel Houwink en
Arthur Lehning, 1922-1939**

Bezorgd, ingeleid en van aantekeningen voorzien door
SJOERD VAN FAASSEN

Hilversum
Verloren
2016

Deze uitgave werd financieel mogelijk gemaakt door een subsidie van de Stichting Hendrik de Vries-Riek van der Zee te Groningen.

Op het omslag met de klok mee: H. Marsman, 1924 (collectie Letterkundig Museum); Roel Houwink, 1926 (uit: Erts Almanak); Arthur Lehning, 1922 (Archief Arthur Lehning); Hendrik de Vries, ca. 1935 (foto Steenmeyer, collectie Letterkundig Museum).

ISBN 978-90-8704-615-6
ISSN 0084-5892

© 2016 De rechthebbenden van de betreffende auteurs (brieven), Sjoerd van Faassen (samenstelling en inleiding) & Uitgeverij Verloren
www.verloren.nl

Achter het Boek
Redactieadres: Prins Willem-Alexanderhof 5, 2595 BE Den Haag,
070-3339666, info@letterkundigmuseum.nl; www.letterkundigmuseum.nl

Letterkundig
Museum

Omslagontwerp: Robert Koopman, Hilversum
Typografie: Margreet van de Burgt, Hilversum
No part of this book may be reproduced in any form without written permission from the publisher.

Inhoudsopgave

Inleiding	7
Brieven 1-52	27
Verantwoording	190
Geraadpleegde literatuur en bronnen	196
Register	201

Inleiding

De correspondentie tussen Hendrik de Vries (1896-1989) enerzijds en H. Marsman (1899-1940), Roel Houwink (1899-1987) en – in een bijrol – Arthur Müller-Lehning (1899-2000) anderzijds verschaft inzicht in de curieuze poëtische opvattingen van De Vries en documenteert de fascinerende totstandkoming, met hulp van Marsman, van zijn verzamelbundel *Nergal* (1937). Dankzij De Vries' gedetailleerde commentaar op Marsmans poëzie – dat hij in deze periode 'in zijn jongensachtige eigenwilligheid nog erg op een borrelende brouwketel' vond lijken' – verheldert de briefwisseling daarnaast de ingewikkelde publicatiegeschiedenis daarvan. Bovendien schemeren de perikelen rond de breuk binnen het tijdschrift *Het Getij* en de daaropvolgende oprichting van *De Vrije Bladen* door. De volledige geschiedenis van deze breuk moet nog worden geschreven, maar de correspondentie van De Vries met Marsman en Houwink vormt voor die geschiedschrijving een belangrijke bouwsteen, meer dan de eerder gepubliceerde correspondenties van De Vries met Constant van Wessem en J. Slauerhoff, die deels dezelfde periode omvatten.

Ellenlange betogen

Als je de exposés leest waarmee De Vries vanaf begin januari 1922 Houwink en Marsman bombardeerde, vraag je je af wat zij van die verhandelingen-in-briefvorm vonden. Waren zij lichtelijk ontstemd over de ongezouten manier waarop De Vries zijn mening te kennen gaf ('wij moeten elkander in de eerste plaats op gebreken wijzen, of wat wij voor gebreken aanzien, dit bepaalt onze verhouding zuiver')? Werden zij moe van de vergelijkingen die De Vries tot vervelens toen trok tussen Marsmans poëzie en die van voorgangers als Karel van de Woestijne, P.C. Boutens, A. Roland Holst, M. Nijhoff en Herman van den Bergh? Keken ze gefascineerd toe hoe De Vries in kennelijke opgewonden staat met zijn eigen gedichten goochelde? Waren ze verbluft over de manier waarop De Vries – voor gewone stervelingen moeilijk navolgbaar maar in eigen ogen volgens een strenge logica – zijn bundels als met een meccanodoos in elkaar zette, of hoe hij een duizelingwekkend aantal nooit gerealiseerde publicaties projecteerde, zoals *Balladen*, *Beurtzangen*, *Distels*, *Liturgieën*, *Luchtslag*, *Sterrenwerelden*, *Stormen* of, samen met Slauerhoff, *Medusa* waarvoor in de brieven aan

Marsman en Houwink wel vijf alternatieve titels worden genoemd? Lagen ze misschien zelfs af en toe krom van het lachen over De Vries' onalledaagse opvattingen, verrassende associaties en ellenlange betogen? We weten het niet. Een van de weinige uitspraken van Marsman over de persoon De Vries deed hij in 1924 in een brief aan de Groninger dichter Halbo C. Kool naar aanleiding van De Vries' voortdurend getob over 'Luchtslag': 't wordt maniakaal [...]; 't is een warhoofd.'² Toch zou met name Marsman tot eind jaren dertig door De Vries' poëzie gefascineerd blijven.

'In mijn Splendid Isolation, of hoe men dat in die boevetaal spelt, komt men als vanzelf tot lange brieven [...] Ik merk nauwelijks dat ik schrijf, ik dénk op papier, 60 lettergrepen per minuut, met potlood nog meer', verklaarde De Vries op 16 maart 1922 zijn uitvoerigheid. De Vries – inderdaad niet begiftigd met een talent voor bondigheid – palaverde over zijn associaties bij Marsmans gedichten ('Eenzijdigheid en gemis aan belezeneid maken mij tot wezenlijk oordeel onbevoegd', troostte hij op 3 maart 1922), onderwierp de novellen van Houwink en diens kritische oordelen over de Nederlandse poëzie in het algemeen en over De Vries' werk in het bijzonder aan een nadere analyse ('Zooals misschien uit mijn vorige brief al gebleken is, stel ik Mms kritiek boven die van Houwink, hoe scherp en indringend deze in veel opzichten ook zij', schreef hij eind juli 1922), en maakte zijn correspondenten al even omstandig deelgenoot van zijn eigen poëtische wederwaardigheden. Daarbij schuwde hij niet hen zijn hoogstpersoonlijke opvattingen over rijm ('Mijn rijmwoorden verhouden zich tot die van al de voorgaande generaties als ontploffende projectielen tot al de andere') mee te delen: 'Van iedere klinker of medeklinker voel ik een functie afzonderlijk; ieder woord heeft zijn (niet al te persoonlijke) associaties. a = blauw, e = neutraal grijs, naar het witte, i = fel licht, of blikachtig mat, ie = meer koperachtig, o (van lot) = grauw, o (van mom) = donkergrauw, oo zwart, oe nog dieper, eu = bruingeel, soms, ui = uienkleur (associatie?) au = blauwgrijs, y = ui' (brief 8). Of hij ontvouwde zijn tamelijk onbegrijpelijke theorieën over hoe zijn werk gegroepeerd zou kunnen worden naar kleur (brief 41). De Vries toont zich in zijn brieven aan Houwink en Marsman een welhaast manische systeem-bouwer, met een eigen taalgebruik, wiens poëzie als bij een actieve vulkaan in hem opborrelde. Door zijn totaal dedain voor interpunctie en de vele passages tussen ronde haken in zijn brieven lijkt het alsof zijn gedachten in zijn hoofd over elkaar heen buitelden en niet konden wachten naar buiten te barsten.

Omdat er van de brieven van Marsman en Houwink aan De Vries helaas maar een enkele is overgeleverd, zijn we afhankelijk van wat er in De Vries' brieven van hun reacties doorsijpelt. Of en hoe Marsman met De Vries' op- en aanmerkingen rekening hield bij de samenstelling van zijn debuutbundel *Verzen* (1923) is daarom moeilijk te doorgronden, net zomin als Marsmans invloed op de samenstelling van De Vries' bundel *Silenen* (1928) in de door Marsman geredigeerde 'reeks der Jongste Dichters' valt te reconstrueren, al schreef De Vries daar-

over aan Van Wesseem: 'Ik heb mij bij de samenstelling van de bundel zoowel aan Uw raadgevingen als aan die van Marsman gehouden, althans wat het negatieve betreft.'³ Alleen wat betreft De Vries' verzamelbundel *Nergal* (1937), waarin veel van zijn vroege poëzie in een andere constellatie en in een soms andere versie werd herdrukt, is dankzij de bewaard gebleven correspondentie de hand van Marsman waarneembaar, maar dan alleen op de manier waarop de beeltenis van Jezus te zien zou zijn op de lijkwade van Turijn.

Een Groninger in *Het Getij*

De Vries had, toen de hier gepubliceerde correspondentie van start ging, als dichter al een zekere renommee.⁴ Tijdens de Eerste Wereldoorlog had hij gehoopt zich als beeldend kunstenaar te kunnen vestigen, maar het economisch tij zat tegen en hij moest genoegen nemen met een subaltern baantje bij het Groningse gemeentearchief. Voor zijn gedichten vond hij aanvankelijk geen publicatiemogelijkheid, al probeerde hij het wel bij *De Nieuwe Gids* van Willem Kloos. In arren moede bracht hij ze in 1917 dan maar in eigen beheer uit, onder de in zijn omvang en onbevattelijkheid typerende titel *Het gat in Mars en het Milagratoer. Een strijd van de verste toekomst en twee Lofzangen*. Roem verkreëg hij er niet mee, wel wekte het eigenzinnige bundeltje al de verbazing die De Vries gedurende zijn hele leven ten deel zou vallen. De verderop nog ter sprake komende Henk Prakke was bij verschijning heftig onder de indruk, dichtte De Vries een profetische blik toe, maar herinnerde zich later ook de spot van de drukker die vond dat de maker van het gedicht 'gain nood van gek worn' had.⁵

'Groningen, ik moet het tot mijn spijt getuigen, zit in een hoek, waar bijna geen geluid doordringt', schreef de typograaf en beeldend kunstenaar H.N. Werkman eind 1924. Ook De Vries zelf wees later op het 'afzijdig en eenzellig' karakter van zijn woonplaats.⁶ Dankzij de goed geoutilleerde Openbare Leeszaal en Boekerij die de nieuwste tijdschriften aanschafte, konden jonge kunstenaars als De Vries en de leden van de midden 1918 opgerichte Groninger Kunstkring De Ploeg zich echter toch van de ontwikkelingen elders op de hoogte stellen.⁷ Begin jaren twintig zou ook de bij de Groningse uitgeverij J.B. Wolters werkende Prakke er toe bijdragen dat de Groningers kennisnamen van wat er buiten hun stad gebeurde. Hij herinnerde zich: 'Enige kunstzinnige vrienden, deels discipelen van de befaamde Groninger academie "Minerva", hadden [...] elkaar gevonden in een gemeenschappelijke hang naar "het nieuwe" in boek en kunst. Bij J.B. Wolters pikte ik uit het "Börsenblatt" [het vakblad voor de Duitse boekhandel, vF] de nieuwste snufjes op van wat in Berlijn tot de "goldene Zwanziger Jahre" zou voeren. Avantgarde-tijdschriften, lyrische Flugblätter en zo meer.'⁸ In de Groninger bibliotheek maakte De Vries kennis met *Het Getij*, dat in 1918 een aantal van zijn gedichten accepteerde. Hoewel redac-

teur Ernst Groenevelt het maar ‘rare gedichten’ vond, was diens mederedacteur Van Wessem enthousiast. Sindsdien hoorde De Vries tot de regelmatige medewerkers.⁹ Hij figureerde met het eervolle aantal van vier gedichten in de min of meer programmatische bloemlezing *De jongeren*. Bloemlezing uit het werk der jongste *Nederlandsche dichters* (1919) die het tijdschrift samenstelde. Zijn bundels *De nacht* (1920) en *Vlamrood* (1922) trokken de aandacht, onder meer van Herman van den Bergh die over de ‘voortreffelijk gemodelleerde’, maar ook ‘knap-moeilijke’ en hier en daar in zijn ogen geforceerde gedichten uit *De nacht* in mei-juni 1920 in *Het Getij* schreef: ‘Ik heb het werk van dezen auteur van den beginne af met de meeste spanning – laat ik gerust zeggen, aanvankelijk met inspanning – gevolgd, en meen te kunnen aanvaarden den volstrekten adel, de grandioze helderte, de subtiliteit en het massale leven dezer merkwaardig-oorspronkelijke kunst.’

Van den Bergh was in 1918 redacteur van *Het Getij* geworden en ontwikkelde zich met zijn tot in 1922 doorlopende ‘Studiën’ al snel tot de meest gezaghebbende essayist van dit in januari 1916 opgerichte tijdschrift, dat met zijn komst in de redactie het belangrijkste podium voor de modernistische jongeren werd, al voer het tijdschrift geen onverdeeld modernistische koers.¹⁰ De Vries was een relatieve laatkomer in dat gezelschap, maar zijn medewerking aan *Het Getij* en de opname van zijn gedichten in de bloemlezing *De jongeren* gaven hem aanvankelijk een zeker overwicht op de een paar jaar jongere Marsman en Houwink, die immers helemaal niet (Marsman) of pas twee jaar na De Vries (Houwink) hun medewerking aan *Het Getij* begonnen. Wat Marsman betreft, ontstond er na diens dood een verwoede discussie over de al dan niet vermeende hinderissen die voor hem waren opgeworpen bij een eventuele publicatie in *Het Getij*. Van Wessem meende zich in een brief aan De Vries van 17 september 1940 te herinneren: ‘Het was een bekend feit, dat in den kring van *Het Getij* weinig sympathie bestond voor het allereerste werk van Marsman, nog vóór “Verzen” [...]. Kelk dichtte er toen eens een limerick op: Er was eens een dichter H. Marsman / Daar kreeg *Het Getij* menig vars van (niet waar, trouwens, v.W.) / maar ze vonden ’t niet mooi, / ’t was van Dada-allooi, / daarom keek hij de redactie heel barsch ’an.’¹¹

Vriendschap in Zeist

Houwink, Marsman en Lehning kenden elkaar uit Zeist, waar ze allen op enig moment woonden.¹² Marsman was er geboren, Lehning kwam op zijn zesde naar Zeist, maar woonde inmiddels sinds september 1921 in Berlijn, waar hij studeerde aan de Friedrich Wilhelm-Universität en werkte bij de linkse uitgeverij Die Schmiede. Houwink was na zijn eindexamen zijn medewerking begonnen aan het *Utrechtsch Dagblad* en verhuisde in 1919 naar Zeist. Dat jaar ging

hij ook rechten studeren aan de universiteit van Utrecht, net als later Marsman. Beiden debuteerden in 1918 in het tijdschrift *Stroomingen*. De eerste novelle van Houwink – die meer prozaschrijver en criticus dan dichter was – verscheen drie jaar later in *Elsevier's Geïllustreerd Maandschrift*. In de Zeister boekhandel van Marsmans vader leerden Houwink en Marsman elkaar kennen. Beiden waren onafhankelijk van elkaar in de ban geraakt van het expressionisme: ‘Wij voelden een diepe verwantschap met dit verbeteren zoeken naar een adequate vormgeving van het nieuwe levensgewoel, dat aan het einde van de eerste wereldoorlog de jonge geesten overspoelde,’ schreef Houwink in zijn herinneringen aan Marsman.¹³ De laatste zou overigens al kort daarop zijn inzichten wijzigen. A. Roland Holst, die Marsman waarschuwde tegen een te grote afhankelijkheid van het expressionistische idioom, vertrouwde hij eind 1922 toe: ‘Het “gevaar” werkte door, ondergronds, sinds enkele maanden: enkel het werk van De Vries, onder de jongere hollanders, leek (en lijkt) mij kiemachtig voor de toekomst.’¹⁴

Houwink en Marsman plachten elke zondagmiddag op de kamer van de eerste door te brengen waar ze de nieuwste literatuur en hun eigen probeersels bespraken. In Zeist leerde Houwink naast Marsman geestverwante generatiegenoten kennen als Lehning en G.A. van Klinkenberg. Lehning en Marsman hadden al vanaf hun middelbareschooltijd een intensief contact, waarbij ze zich verloren in de Duitse literatuur en Lehning de eerste gedichten van Marsman getrouwelijk in zijn dagboek overschreef.¹⁵ Van Klinkenberg herinnerde zich dat Marsman en hij *Het Getij* lazen en gefascineerd waren door de daarin gepubliceerde poëzie van Van den Bergh en Martinus Nijhoff.¹⁶

Houwink, aan wie De Vries’ eerste brief in onderhavige brievenuitgave gericht is, heeft De Vries mogelijk via Van Wessem in Amsterdam ontmoet tijdens een redactievergadering van *Het Getij*, al woonde De Vries die vaak in Américain of bij Groenevelt thuis gehouden samenkomsten maar sporadisch bij. De Vries was weinig sociaal, had – op jaarlijkse reizen naar Spanje na – een beperkte actieradius en had maar een gering aantal vakantiedagen per jaar tot zijn beschikking. Contact met andere kunstenaars stond laag op zijn prioriteitenlijstje. ‘Het samenleven der artisten reken ik in het algemeen tot de dwaasheden van de fransche cultuur. Misschien is het een soort calvinistische wrevel tegen de verheerlijking van het kunstenaarschap, maar ik geloof veeleer dat het een waarschuwing is tegen zelfoverschatting die uit een dergelijk verkeer geboren wordt’, schreef hij op 28 november 1923 aan Marsman. Er is dan ook maar één bezoek van De Vries aan de Zeister vrienden gedocumenteerd, maar de precieze datum daarvan is niet bekend. Het moet in juni 1922 hebben plaatsgevonden, waarschijnlijk in het ouderlijk huis van Lehning, die tijdelijk over was uit Berlijn. Andere ontmoetingen zijn op de vingers van één hand te tellen, en dan nog blijven er vingers over.

In Amsterdam maakten Houwink en Marsman kennis met collega-dichters

en woonden ze ‘avant-garde bijeenkomsten’ bij, ‘waar allerhande conspiraties werden gesmeed tegen “het wettig gezag” in de Nederlandsche letteren’, zoals Houwink dat formuleerde.¹⁷

Tolken van hun generatie

Houwink werd al snel als een van de woordvoerders van het literaire modernisme gezien, vooral vanwege zijn essays en zijn experimentele novellen, een positie die hij overigens al binnen enkele jaren weer opgaf.¹⁸ In *Den Gulden Winkel* besprak hij systematisch nieuw werk van generatiegenoten. Zijn debuut in boekvorm versterkte zijn reputatie. Het in eigen beheer uitgegeven *Novellen (1920-'22)* (1924) kreeg zelfs waardering van Paul van Ostaïjen, die in Vlaanderen een soortgelijke rol als theoreticus van de avant-garde speelde als Theo van Doesburg in Nederland.¹⁹

Marsman zou, na enkele mislukte pogingen zijn bundel *Ruimteschemer* uit te geven, een handschriftuitgave van een aantal gedichten onder de titel *Brieven, aan die zeer ver en zeer nabij is* (1921) publiceren. Hij debuteerde in 1923 met de al genoemde en dankzij Lehning in Berlijn gedrukte bundel *Verzen*. Ook Marsman bouwde als criticus gezag op. Essays en boekbesprekingen verschenen vanaf najaar 1919 in *De Nieuwe Amsterdammer* en, net als het geval was bij Houwink, in *De Nieuwe Kroniek* en *Den Gulden Winkel*. Dankzij A. Roland Holst, die daar kort daarvoor redacteur was geworden, juist om een brug te slaan naar de nieuwere letterkunde, werd Marsman in het najaar van 1921 door het prestigieuze maandblad *De Gids* aangetrokken als vaste recensent.²⁰ Met hun artikelen maakten Houwink en Marsman zich tot tolk van wat hun generatie bezighield of volgens hen bezig zou moeten houden. Ook De Vries' werk ontkwam niet aan hun kritische blik. Houwink wijdde in *De Nieuwe Kroniek* een hele aflevering van zijn belangrijke reeks ‘Over het wezen der moderne literatuur en haar verschijningsvormen’ aan De Vries en besprak diens bundels *De nacht* en *Vlamrood* in respectievelijk juni 1920 en maart 1922 in *Den Gulden Winkel*, Marsman deed dat laatste in juni resp. augustus 1922 in *De Gids*.

Illuster gezelschap

Marsmans essay ‘Divagatie’ in *Den Gulden Winkel* van december 1921 was het startsein van de correspondentie met De Vries. Aan het slot van dat artikel had Marsman geschreven: ‘Natuurlijk: er zijn in Holland enkele (heel enkele!) talenten [...]: zij zijn op eenigerlei wijze wat en kunnen wat, slagen soms bijna ... maar waar, behalve overgangen (v.d. Bergh – die alles kan en schoon geen heros, schier een halfgod is – en de Vries, hoewel, beide: in-zichzelf-compleet) en mij

(geheel overgegaan, eveneens compleet, maar minder waard nog [...]), vindt geen tegenhanger van, zeg maar: Trakl, Stramm, Heynicke, Kasack (zelfs) of Edschmidt, Kornfeld, Kaiser (desnoods) – ganschelijk gezwegen van “cubisten”: Apollinaire, Cendrars, Dermée? – Waar? Echter: aan de spits aller moderneren – van gansch de wereld – staan, hier, in Holland, de aestheticus Theo van Doesburg [...] en de dichter-aestheticus I.K. Bonset’.

De Vries was er vanzelfsprekend mee verguld dat zijn naam figureerde in zo’n illuster internationaal gezelschap, vooral omdat Marsman met het noemen van Van Doesburg en Bonset (van wie maar weinigen wisten dat dit een heteroniem van Van Doesburg was) een opvallende poging deed het werk van Van den Bergh, De Vries en hemzelf een plaats te geven binnen het Nederlandse modernisme. Wat Marsman c.s. toentertijd als ‘modern’ zagen, blijkt uit hun keuze voor de bloemlezing *Les cinq continents. Anthologie mondiale de poésie contemporaine* (1922). Yvan Goll, de samensteller, had Lehning advies voor de Nederlandstalige poëzie gevraagd. Samen met de dan juist ook in Berlijn verblijvende Marsman werd de keuze bepaald. Wat De Vries betreft kozen zij ‘Mijn broer’, ‘Koorts’ en ‘De robijnen vlammen’, van Marsman zelf ‘Schaduw’ en ‘Gang’. Andere gekozen dichters waren Wies Moens en Slauerhoff, maar geen van alle figureerden uiteindelijk in de bundel. Marsman schreef aan Houwink: ‘Grondslag, niet meer “menschheit” (Clarté-Whitman, Rolland...) maar *modern*.’²¹

De door Marsman aan top van de piramide gestelde Van Doesburg had in 1917 het tijdschrift *De Stijl* opgericht om een radicale zuivering in de kunst door te voeren. Hij had zich daarmee onwrikbaar in de hogere regionen van het Europese modernisme genesteld. Van Doesburgs dadaïstische alter ego Bonset had in 1920 in *De Stijl* zijn geruchtmakende ‘X-beelden’ gepubliceerd en die laten volgen door een reeks agressief getoonzette essays waarin hij de voorwaarden voor een nieuwe poëzie trachtte te formuleren onder het gelijktijdig afserveren van de poëzie van zijn voorgangers. In 1921 was Van Doesburg bovendien in *Het Getij* de rubriek ‘Revue der Avant-Garde’ gestart, waarin hij de ontwikkelingen in de ons omringende landen volgde. Hij afficheerde zich tegenover derden als de ‘redacteur d’avant-garde’ van het tijdschrift.²²

Marsman had eind juni 1919 een gedicht ter beoordeling aan Van Doesburg opgestuurd voor *De Stijl*. Hij vleide: ‘U is een der betrekkelijk weinigen die ’n vers als bijgaand zuiver kunnen zien’.²³ In juni 1921 besprak Marsman echter in *Den Gulden Winckel* de bundel *Bezette stad* van Paul van Ostaïjen, zoals gezegd Van Doesburgs Vlaamse concurrent als woordvoerder van de avant-garde. Hij vergeleek Van Ostaïjens bundel met de ‘X-beelden’ van Bonset. Maar bij deze gelegenheid vond Marsman het werk van Van Ostaïjen overtuigender, want Bonset ‘heeft mij van de realiteit van zijn wereldconceptie (die ik dus slechts ken uit zijn opstellen) langs aesthetischen weg, in zijn X-beelden, niet kunnen overtuigen. Van Ostayen ten deele’.

Kennelijk waren het toch de essays van Bonset die Marsman eind 1921 op-

nieuw van gedachten deed veranderen. In *De Stijl* van juni 1920 was ‘Over het nieuwe vers en het aaneengeknoopte touw’ verschenen, in januari–februari 1921 in twee delen ‘Inleiding tot de nieuwe verskunst’ en in juli ‘Grondslagen tot een nieuwe versbeelding’. Onder eigen naam had Van Doesburg parallel aan Bonsets publicitaire uitbarsting in januari–februari 1921 het al even apodictisch getoonzette ‘De nieuwe woordbeelding’ in *Het Getij* gepubliceerd. Opmerkelijk genoeg had De Vries zich juist door dat essay geroepen gevoeld enkele gedichten te produceren waarmee hij Van Doesburgs opvattingen in praktijk wilde brengen.²⁴

Marsmans geëxalteerde slot van ‘Divagatie’ bleek uiteindelijk een wat loze ridderslag, want van zijn enthousiasme over Van Doesburg en Bonset bleek naderhand weinig meer en ook De Vries keerde snel op zijn schreden terug en was bijvoorbeeld afwezig in *The Next Call*, het avantgardistische tijdschrift van mede–Groninger H.N. Werkman dat najaar 1923 begon te verschijnen. In de boezem van *Het Getij* bestond weinig waardering voor Bonset. Niet alleen blijkt dat uit de term ‘Dada-allooi’ in de eerder geciteerde limerick waarmee Kelk destijds de poëzie van Marsman belachelijk probeerde te maken, het blijkt ook uit de afwijzing door diezelfde Kelk van het werk van Bonset. In oktober 1921 publiceerde hij bijvoorbeeld ‘Klank- of waandenkbeelden? Naar aanleiding van I.K. Bonset’s opvattingen’ in *Het Getij*. Die titel spreekt boekdelen. ‘Divagatie’ daarentegen toont Marsmans toenmalige gretigheid bij de voorhoede van het modernisme te horen.

‘We trekken als eenzame stoombooten de toekomst in’

Aan Marsman schreef De Vries op 12 november 1922: ‘Ik verheug mij in stilte over het vooruitstrevend karakter van je poëzie. In de tijd van depressie die we zeer zeker tegemoet gaan kunnen wij het verleden niet vergenoeg van ons werpen. Wij trekken als eenzame stoombooten de toekomst in [...]’. De Vries had inmiddels een reeks grotendeels nog ongepubliceerde gedichten van Marsman onder ogen gekregen, waarvan een aantal een jaar later zou worden opgenomen in *Verzen*.²⁵

Een jaar na Marsmans *Verzen*, volgde Houwink met zijn al genoemde novellenbundel. Het in 1922 bij de toenmalige uitgever van *Het Getij* verschenen *Vlamrood* was De Vries’ tweede bundel; derde, als je het in eigen beheer uitgegeven *Het gat in Mars en het Milagrat* (1917) meetelt. Zowel *Vlamrood* als het twee jaar daarvoor verschenen *De nacht* kwamen niet boven de 30 pagina’s uit, maar hadden De Vries’ naam als een van de belangrijkste dichters van zijn generatie gevestigd.

Van het jaar 1922 beweerde de Amerikaanse dichter en tijdschriftredacteur Ezra Pound dat er op 1 januari een nieuwe jaartelling was begonnen. De aanlei-